

DOSYA/DERLEME

İKTİSADİ ZORUNLULUK VE POLİTİK BİR İNŞA OLARAK MEKAN: MERKEZİN VE YERELİN YERSELLİĞİ

Örsan Ö. AKBULUT*

Günümüzde, küreselleşme olgusuyla birlikte, ulus-devletlerin güç kaybettiği yolundaki iddia ve varsayımlar, yereli ve yerel yönetimleri öne çıkartmıştır. Bununla birlikte, gerek dünyadaki gerekse de Türkiye'deki konuyla ilgili literatürde, yerellik ve yerel yönetimler olgusu, değişim-dönüşüm odaklı bir sorun olarak değil, salt kurumsal-yapısal bir kapsamda ele alınmış ve alınmaya da devam edilmektedir. Bu, bir anlamda yüzeysel inceleme yöntemi, yerelin yanında ve/veya karşısında, merkezin salt politik olgu olarak ele alınmasına yol açmaktadır. Yerelin ve yerel yönetimlerin temel olarak, yönetsel çözüm ona çözümlemesi, bu olguların, iktisadi özünün göz ardı edilmesine yol açmakta, bu özden bir anlamda kaçınılarak, politik konumlanış, salt politik düzleme indirgenmekte, politik olanın iktisadi özü dışlanmaktadır. Bu yazıda, yerel ve yerel yönetimler olgusu, bu yazı kapsamında geliştirdiğimiz, iktisadi zorunluluk ve politik bir inşaa olarak mekan kavramı ekseninde incelenerek, kurumsal-yapısal ele alış yöntemine bağlı kalınmayarak, söz konusu olguların iktisadi özlere

ortaya konulacaktır. Böylece, yerel yönetimlerle ilgili belli başlı konuları incelemek bakımından bir bakış açısı oluşturulabilecektir. Yazıda, yerel yönetim uygulamasını yansıtan tipik örneklerden biri olan, yerel yönetimlerin denetimi konusu, belirtilen bakış açısının somuta uygulanmasının örneği olarak ele alınacaktır. Buradan hareketle, yazıda, merkez ve/veya yerel, mekanın yerselliğinin politik inşaa boyutu olarak ele alınacaktır. Mekanın, salt yersel (doğa) niteliği dışında, toplumsal bir olgu olarak varlığı, iktisadi zorunluluk olarak yerselliğin, politik bir inşaa olarak, merkez ve/veya yerel olgularını gerektirdiği varsayımından hareket edilmektedir. Merkez ve yerel olguları ise, yine bu yazı kapsamında geliştirdiğimiz, mekanın tekliği, birliği ve bütünlüğü zemininde tartışılarak, bu olguların ve kavramların yönetsel-hukuki bakış açısının kısıtlayıcı içeriğinden uzaklaşarak çözümlemelerinin yapılması amaçlanmaktadır.

İktisadi Zorunluluk Olarak Yersellik

Toprağın¹ (yerin) mekan² olarak kullanımı, temel olarak, iktisadi bir zorunluluğa dayanır. Bir başka ifadeyle, insan-doğa ilişkisi kapsamında, toprak (yer) bu ilişkinin hem üretim aracı hem de sermaye

*Doç. Dr., Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Öğretim Üyesi

birikimine yardımcı bir unsuru olarak öne çıkar. Üretim aracı olarak toprak, kapitalizm-öncesi üretim biçimlerinde üretimin kaynağı iken, kapitalizmle birlikte, özellikle de tarımsal kapitalizmde, sermaye birikiminin ana unsurlarından biri olmuş; sanayi kapitalizminde ise, bir yandan makineleşmiş tarım ile üretim aracı olma özelliğini nitelik değiştirerek sürdürmüş diğer yandan birikim aracı olma özelliğini rant aracı biçiminde korumuştur. Toprak (yer), tüm bu yönleriyle, insan-doğa ilişkisinin bir zorunluluğu olarak, mekan biçiminde toplumsal bir içeriğe sahip olmuştur. Toprağın (yerin) mekan biçiminde bir zorunluluk olması, öznel bir tercihi yansıtmaktan çok, nesnel bir konumlanışı ifade eder. Dolayısıyla, toprağın (yerin) mekan olarak kullanımı temel olarak, politik bir inşa değildir. Toprak (yer), polis, imparatorluğun, kent-devletlerinin ya da ulus-devletin kısacası siyasi bir örgütlenmenin/devletin mekanı olarak, "kent", "köy", "belde", "ülke", "yurt", "vatan", "ulus" gibi politik nitelendirmelerden önce, insan-doğa ilişkisinin emek yoluyla biçimlendiği yer olma niteliği taşır. Öncelikle ve temel olarak bu niteliği olmaksızın, politik bir içeriğe sahip olması olanaklı değildir. Toprağın (yerin), mekan niteliği kazanması bir başka ifadeyle, toplumsal bir içeriğe bürünmesi, politik bir inşaya indirgenemez. Çünkü, toplumsal yaşam, salt kültürel ve salt politik bir zeminde oluşmaz. Nitekim, insanın doğallığı mutlak olarak aşılamaz (Lenin, 1993). Bundan dolayı, mekan, iktisadi zorunluluk temelinde ve politik inşanın bütünlüğünde ortaya çıkar. Mekanın yersel (toprak) niteliği, insan emeğinin etkinlik alanı olarak toplumsal nitelik taşır. Bununla birlikte, yersel olan, insan emeğinden bağımsız olarak salt yer (doğa) olarak varolabilir; vardır.

Politik İnşa Olarak Merkez ve/veya Yerel

Toprağın (yerin), mekan niteliği kazanmasındaki bütünlüyci unsur, politik boyuttur. Olgu olarak mekanın, politik inşa boyutunu, merkez ve/veya yerel olgu ve kavramları oluşturur. Merkez³ ve yerel⁴ mekanının salt iktisadi zorunluluk boyutunu oluşturmaz. Dolayısıyla, mekan, salt politik içerikle oluşmaz, tanımlanamaz. Bir başka ifadeyle, merkez ve yerel, yersellik ile birlikte mekanı oluşturandır.

Merkez ve yerel, toprağın (yerin) politik mekan olarak örgütlenmesini oluşturur. Bundan dolayı, merkez ve yerel, iktisadi bir zemin olarak mekanın yeniden üretilmesinin politik içeriğidir. Bu, merkezin ve yerelin siyasi bir örgütlenme olmaksızın var olamaması anlamına gelir. Çünkü, mekan, toplumsal iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesi bakımından, merkez ve/veya yerel biçiminde bir politik niteliği gerektirmiştir. Bunun sonucu olarak, mekan, "kent", "köy", "ülke", "yurt", "vatan", "ulus" vb. gibi merkezi ve/veya yereli ifade eden politik görünümle üretilmiştir. Merkez ve/veya yerelin, inşa olma niteliği ise, mekanın, sınıfsal/öznel tercihler bağlamında düzenlenmesinin bir sonucudur. Mekanın politik boyutu olarak merkez, mekanın bütünselliğini gerektiren bir üretim biçiminin, siyasi örgütlenme tarzı olarak ulus-devlet şeklinde inşa edilmesidir. Politik inşa olarak mekan, nesnel zorunluluk olarak yerselliğin bütünlüyci parçasıdır. Yersellik, politik boyut ile birlikte mekanı meydana getirir.

Merkez ve yerelin, mekanı oluşturmadaki konumu, bir ölçek sorunsalı değildir. Tarihsel süreç içinde, polis ve kent-devleti biçimindeki oluşumlar sadece ölçeklerinin küçüklüğü dolayısıyla yerel olarak nitelendirilemeyecek olan, siyasal örgütlenmelerdir. Polis veya kent-devletleri, kendi bütünlüğü içinde, yerel bir yapı olarak nitelendirilemez. Nitekim, polis, oikos'u da⁵ kapsayan bir siyasi yapı iken, kent-devletleri, dominium ve juristicum'un⁶ birliğine dayanan hatta bize göre, imperium'u da⁷ içeren yapılardır (Wood, 2008). Dolayısıyla, merkez ve yerel farklılaşması, mekanın teklifi değil, (görel olarak) birliği ve bütünlüğü ile ilgili bir sorundur ve temel olarak, imparatorluk ve ulus-devletlere özgü bir farklılaşmadır. Yukarıdaki örnek üzerinden konuyu tartışırsak eğer, Eski Yunan'daki polis, mekanın teklifi nedeniyle, salt merkezi bir nitelik taşımaz. Ancak, yerel bir özelliği de yoktur. Bir başka ifadeyle, polis veya kent-devletlerinde, merkez-yerel farklılaşmasından söz edilemez. Ancak, merkez ve yerelin özdeş olduğu ileri sürülebilir⁸. Buna karşılık, ulus-devlet, mekanın bütünlüğünden dolayı, merkezi bir nitelik taşır. Ulus-devlet, merkez ve yerel olanı farklılaştırarak birlikte içeren bir mekansal konumlanışın örneğidir. Ancak, temel niteliği,

merkezi olmasıdır. Bu durumda, yerelin sadece ulus-devlet ya da imparatorluk mekanlarında, merkezin tamamlayıcı bir parçası olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlarla birlikte, yerelin merkezsiz olamayacağı sonucu çıkarılabilir mi?

Mekanın Tekliği, Mekanın Birliği ve Mekanın Bütünselliği

Bu soruyu yanıtlayabilmek için, yukarıda genel olarak kullandığımız ve bu yazı dolayısıyla geliştirdiğimiz mekanın tekliği, birliği ve bütünlüğü kavramlarını tartışmak gerekir. Mekanın tekliği, iktisadi zorunluluk olarak yerselliğin, merkez ve yerel farklılaşmasını gerektirmeyecek biçimde, oluşumuyla ilişkilidir. Üretim biçimi, mekanın tekliğini ortaya çıkarmıştır. Polis veya kent devletleri, ticarete dayalı bir ekonomik örgütlenme olarak, yerselliğin birden fazla mekanın bir aradalığına dayanan yapıları değillerdir. Mekanın tekliği, değere dayalı bir üretimden çok, dolaşım eksenli bir iktisadi zorunluluğu yansıtır. Oysa, mekanın bütünselliği, özellikle kapitalist ekonomilerde, tek olan mekanların, ulus zemininde bir aradalığını gerektirir. Piyasa olgusu, salt ticarete dayalı parçalı pazar yapısından çok, bütünleşikliği zorunlu kılar (Akbulut, 2007a). Bu, tek olan mekanların, bütünlük zemininde birlikteliği sonucunda, bütün olan merkezin yanında, tek olan yerelin ortaya çıkmasıdır. Merkez, somut yerselliği olan bir olgu değil, tek olan mekanların yerel yerselliklerinin bir toplamı olarak öne çıkar. Nitekim, ulus olgusu da, somut bir yerselliğe dayanmaz ancak yerel yerselliklerin toplamı olarak bir somut zemine oturur. Bu çözümlene sonucunda, yerel olanın merkezle birlikte ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Bu kapsamda olmak üzere, daha önce değinilen, polis ve kent-devleti gibi siyasi yapıların, yerel kavramı ve olgusuyla tanımlanması olanaklı değildir. Bunlar, kendi içinde bütünlüğü olan yapılardır. Mekanın bütünselliğinden çok, tekliği üzerine yapılanmıştır. Dolayısıyla, mekanın politik boyutu olarak, yerel, merkezle birlikte tanımlanabilir. O halde, mekanın salt yerel politik boyutunun olup olamayacağı sorusu öne çıkmaktadır. Bu soruyu yanıtlamadan önce, mekanın bütünselliğinin, değere dayalı bir üretim biçimi ile ilişkili olduğunu

belirtmiştik. Bununla birlikte, Roma veya Osmanlı örneklerinde olduğu gibi imparatorluk yapılarının ya da Fransa örneğinde olduğu gibi mutlak monarşinin, değere dayalı bir üretime sahip olmadığı açıktır. Bu durumda, merkez ve yerel farklılaşmasının imparatorluk yapılarında ortaya çıkmasının açıklanması gerekir. Bu açıklamayı burada kısaca, Roma, Osmanlı veya Fransa mutlak monarşilerinin, yerel oligarşilerin birliği anlamında bir merkezlik taşıdığı şeklinde yapabiliriz. Dolayısıyla, kapitalizm-öncesi merkezi yapılarda mekanın politik boyutunu mekanın bütünselliği değil, mekanın birliği kavramıyla açıklayabiliriz. Yine, bu yapılardaki, merkez ve yerel ilişkisinin, ulus-devlet yapılarında olduğu gibi farklılaşma değil ayrılık olarak ifade edilmesi daha doğru olacaktır.

Mekanın, salt yerel politik boyutu, ölçeğinin küçüklüğüne rağmen, bütün bir siyasi yapıyı ifade ettiğinden olanaklı değildir. Bununla birlikte, mekanın kültürel boyutu olarak salt yerel niteliği olduğu söylenebilir. Yersellik belli etnik nitelikler ile örtüştüğünde, yerel, kültürel olarak bir içerik kazanır. Ancak, bu, politik bir boyutu ortaya çıkarmaya yetmez. Yerelin, kültürel niteliği, ya merkez/yerel özdeşliğini içeren yapıların varlığı ile (Eski Yunan polis'i, Ortaçağ kent-devletleri gibi) ya da merkez ve yerel farklılığı ile ayrılığını içeren oluşumlarla (imparatorluk ve ulus-devletler gibi) gerçekleşebilir. Mekanın tekliği, yerel kültürün homojenliğinin bir göstergesi iken, mekanın bütünlüğü, yerel kültürlerin varlığının ve tek, bütünleyici bir kültürün oluşturulduğunun göstergesidir.

Tüm bunlar göstermektedir ki, yerel ve/veya merkez politik olarak inşa edilmiştir. Merkez ve yerelin özdeşliğinin gerektirdiği iktidar ilişkileri, merkez yerel farklılaşmasının ve ayrılığının gerektirdiğinden farklıdır. Merkez ve yerel, iktidarın yerelin üzerindeki konumlanış biçimidir. İktisadi zorunluluğun ortaya çıkardığı, toplumsal ilişki ve sınıfsal durum, politik olarak örgütlenmiş yapıları zorunlu kılmıştır. Bu ise, iktidarın, mekan üzerinde, merkez ve yerel (farklılaşma veya ayrışma) ya da merkez/yerel (özdeşlik) biçiminde kurulmasını meydana getirmiştir.

Yerel Yönetimlerin Yerselliği ve Denetim

Yukarıda yapılan tartışmalardan yola çıktığımızda, ulus-devlet yapılanmasında, iktidarın yerel olarak örgütlenmesi, yerel yönetim biçimindeki yönetsel yapıları ortaya çıkarmıştır. Yerel yönetimler, kapitalizmin mekanın bütünselliği zorlamasının bir sonucu olarak, mekanın politik boyutunun yerel kısmını oluşturur. Mekan, bütünselliği zemininde, merkez ve yerel biçiminde politik olarak farklılaşmıştır. Bu politik farklılaşmanın, mekanın bütünselliği temelinde bir aradalığı, yerel yönetimlerin merkezi yönetimler tarafından denetlenmesi mekanizmasını yaratmıştır. Yerel yönetimlerin denetimi, kapitalist piyasanın bütünsel mekan örgütlenmesinin bir sonucudur. Dolayısıyla, bir çelişki ya da demokratikleşme sorunu yaratmaz. Buna karşılık, liberal literatür, yerel yönetimlerin demokrasinin beşiği olduğu biçiminde yaydığı ideolojik bir mit veya söylem ile, yerel yönetimleri, merkezi yönetim karşısında bir güç ve denge odağı olarak konumlandırır. Oysa ki, yerel yönetimler, kapitalizm dışı ve kapitalizmin politik yapısı olan ulus-devletin karşıtı olan kurumlar değildir. Tersine, piyasa içinde, ulusal mekanın bütünselliğinin tamamlayıcısıdır (Akbulut, 2007b). Bu kapsamda, yerel yönetimlerin denetimi, bir piyasa zorunluluğu olarak zeminlenmektedir. Çünkü, iktisadi zorunluluk olarak yersellik, kapitalizmde, ulusal mekan dışında ve onun karşısında, ayrı bir piyasa ölçeği olarak yereli ve onun politik-yönetsel örgütlenmesi olan yerel yönetimleri tolere etmez.

Tüm bunlara karşılık, politik mücadele bakımından, yerele ve yerel yönetimlere, merkez karşısında bir konum verilmektedir. Bu konum, yerelin merkezin yanında politik bir inşa olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Yerele ve yerel yönetimlere, politik mücadele bakımından bir değer atfedilmesi anlamına gelir. Nitekim, Türkiye’de özellikle 1980 öncesi dönemde, yerel yönetimlere solun vermiş olduğu önem, politik mücadele bakımından taktiksel bir nitelik taşır. Bunun, mekanın politik inşası olarak yerelin konumu ile karıştırılmaması gerekir. Bu ikisinin örtüşmesi, mekanın kapitalist yapılanmasının dönüştürülmesi ile olanaklı olabilir.

Küresel Dönemde Yerelin Konumu ve Yerel Yönetimler

Küresel dönemde yerelin ve yerel yönetimlerin konumu, mekanın bütünselliğinde bir aşınma olarak değerlendirilebilir. Yerelin ve yerel yönetimlerin önem kazanması, bir demokratikleşme sorunu veya kazanımı olmaktan çok, küresel sermayenin, mekansal bütünlüğü temelinde, yarı-çevre ve çevre ülkelerin, mekansal bütünlüklerinin bir anlamda mekansal birlik zeminine indirgenmesi kapsamında anlamlı bir içeriğe kavuşmaktadır. Ancak, bu saptama, politik bir mücadele alanı olarak yerel yönetimlerin politik hareket noktası olarak kullanılmaması anlamına gelmez.

Küresel dönemde, tüm ulus-devletler bakımından, merkez-yerel farklılaşmasının, ayrışma temelinde yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. Küresel sermaye birikimi, ticaret ve mali sermaye yoğun olarak hareket ettiği için, küresel ölçekte bir mekansal birlik yaratılmaya çalışılmaktadır. Dikkat edilirse, imparatorluk ve mutlak monarşiler için kullandığımız mekansal birlik kavramını, küresel iktisadın, ticaret-mali sermaye yoğun niteliğinden dolayı, küresel dönemin mekanının politik boyutunu tanımlamak için de kullanmaktayız. Nitekim, küresel dönemde, mekan, ulusal piyasa ölçeğinde bir bütünlük değil, ticari ve mali sermaye akımlarıyla zayıflamış bir bütünsel mekanın birliği zeminine oturmaktadır. Ulusal piyasalar, büyük ölçüde merkez kapitalizmin mekansal bütünselliği ekseninde, küresel ve/veya bölgesel bir birlik niteliğine dönüşmektedir. Bu dönüşümde, yerel, merkezle olan farklılaşmış niteliğini kısmen de olsa kaybederek, küresel ya da bölgesel bir merkezin ayrışmış mekanı olarak yeniden yapılanmaktadır. Bu dönemde, yerel yönetimlerin denetimi olgusu, mekanın bütünselliğindeki nitelik kaybından dolayı, yönetsel bir araç olmaktan çok, politik bir mücadelenin silahı olarak içerik kazanmaktadır.

Değerlendirme

Bu yazıda, yerel ve yerel yönetimler olgusu ve kavramları, bu yazı kapsamında geliştirdiğimiz iki grup kavram ve bir anlamda bakış açısıyla mevcut literatürden farklılaşmaktadır.

Öncelikle, mekan olgusunu, insan-doğa etkileşiminin emek aracılığıyla gerçekleştirildiği yer olarak açıklamayı tercih ettik. Buradan hareketle, mekanın salt politik bir inşa değil, iktisadi bir zorunluluk olarak yerselliği ifade ettiğini belirledik. Bir başka ifadeyle, yersellik, salt doğa olmanın dışında, iktisadi etkinlik alanı olarak, mekanın temel toplumsal boyutu olarak ele alındı. Ancak, mekan kavramını salt iktisadi zemin üzerinden değil, bu zeminin tamamlayıcısı olarak, politik boyut kapsamında da ortaya koyduk. Bu bakımdan ise, mekan, merkez ve yerelin farklılaşması, ayrışması ya da özdeşliği temelinde politik bir içerik kazanmaktadır.

Merkez ve yerel olgusu, tarihselleştirilerek, mekanın tekliği, mekanın birliği ve mekanın bütünselliği zemininde açıklanmıştır. Mekanın tekliği bakımından, merkez ve yerel farklılaşmasından çok özdeşliğinden, mekanın birliği bakımından ise, merkez ve yerelin ayrılığında söz edilebileceğini ileri sürdük. Mekanın bütünselliğinin ise, merkez ve yerel farklılaşmasını ortaya çıkardığını kanıtlamaya çalıştık.

Tüm bu kavramlar kapsamında, yerelin ve yerselliğin politik içeriğinin, iktisadi ve sınıfsal temel üzerinden yeniden tartışılması gerektiğini düşünmekteyiz.

DİPNOTLAR

1. Toprak, yer/place-earth anlamına gelmek üzere kullanılmıştır.
2. Mekan, space karşılığına gelmek üzere kullanılmıştır.
3. Bu yazı, yerel ile ilgili olduğundan, merkez olgusunun ve kavramının ayrıntılı ontolojik tartışması burada yapılmayacaktır. Bu, ayrı bir yazı konusudur.
4. Yerel, konum/local anlamında kullanılmıştır.
5. Oikos, Eski Yunan Polis'inde, hane halkı anlamına gelen bir anlamda özel alanı ifade eden bir sözcüktür.
6. Ortaçağ kent-devletlerinde, dominium özel mülkiyet hakkını, jurisdiction ise, yargı hakkını ifade eden sözcüklerdir.
7. Imperium, esas olarak Roma İmparatorluğunda, devlet gücünü ifade eden bir sözcüktür. Kamu alanı olarak da açıklanabilir.
8. Bu siyasi yapılarda, merkez ve yerelin özdeşliğini ifade edecek bir kavrama gereksinim vardır.